

Наталя РАЙТАРОВСЬКА,
магістр, PhD-докторант
(Львівський національний університет
ім. І. Франка, Україна).

УКРАЇНСЬКА ТА ЗАРУБІЖНА ІСТОРІОГРАФІЯ ПРО ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНУ ДІЯЛЬНІСТЬ СКЬОЛЬДУНГІВ У ЄВРОПІ

В сучасній історіографії відрізок часу, що охоплює другу половину VII і до першої половини XI ст. відомий під назвою “Епоха вікінгів у Європі”. Це поняття включає в себе не лише вплив північних воїнів на військову справу, а й політичний, економічний та культурний розвиток європейських країн. Вікінгам вдалось залишити помітний слід в європейській історії, заснувати власні держави, які проіснували ще чимало часу, а деякі аспекти їхнього життя стали добрим підґрунтям для міфотворення. Нестача джерел до студій над проникненням північних воївоєвників вглиб європейського континенту змушує використовувати напрацювання всіх суміжних наук, щоб отримати цілісну картину тогочасного світу. Нашу увагу привернула династія Скьольдунгів, представники якої першими посіли данський престол, і згодом зуміли створити власну імперію, до складу якої увійшли не лише скандинавські землі, а й Британія.

Українську історіографію представляють праці, де переважно висвітлюються взаємовідносини скандинавських держав із землями Русі, їх династичні зв'язки та вплив вікінгів на розвиток Східної Європи. Однак українські історики не приділяють належної уваги вивченню походів вікінгів на терени Західної Європи, їх участі у міжусобних війнах тогочасних правителів. Вплив варягів на розвиток військової справи представлений роботами відомого археолога Федора Андрощука, який разом із Володимиром Зоценком опублікував альбом скандинавських старожитностей та кілька розвідок по скандинавських мечях, заповнивши лакуну у дослідження відомого знавця зброї вікінгів Яна Петерсена¹. Зокрема, порівнявши мистецьке оздоблення на різних типах мечів, Андрощук вказав на тісні контакти між Данією і Британією IX-X ст.². Величезну роботу із досліджень впливу скандинавів

¹ Андрощук Ф., Зоценко В. Скандинавские древности Южной Руси / *Scandinavian Antiquities of Southern Rus'*. Paris, АСНВуз, 2012. 367 р.

² Андрощук Ф. Нормани і слов'яни у Подесінні (моделі культурної взаємодії доби раннього середньовіччя). Київ, 1999; Його ж. Скандинавские древности в топографии древнего Киева. *Ruthenica*. Т. 3. Київ, 2004. С. 7–47. Амбросіани Б., Андрощук Ф. Вооружение и восточные

на розвиток Середнього Подніпров'я здійснив В. Зоценко, який у своїх публікаціях розкрив чимало дискусійних проблем, що стосувались присутності вікінгів на шляху "із варяг у греки"³.

Величезний пласт досліджень присвячено дискусії між норманістами та антинорманістами щодо походження Русі, яка схоже далека від свого завершення. Серед них можна виокремити праці, які розкривають проблему походження літописного Рюрика. Більшість авторитетних вчених схиляються до гіпотези, що він належав до бічної гілки данських Скъольдунгів, які правили в королівстві Лер⁴. Ще одним

контакти Бирки. *Русь на перехресті світів (міжнародні впливи на формування давньоруської держави) IX–X ст.* Чернігів–Шестовиця, 2006. – С. 4–17.

- ³ Зоценко В. Н. Пути проникновения скандинавов в Среднее Поднепровье в IX–X вв. *Тезисы докладов на V Международном конгрессе славянской археологии.* Москва, 1985. С. 126–127; Його ж. Высокие наконечники ножен и мечей конца X – начала XI в. *Раннесредневековые древности Северной Руси и ее соседней.* Санкт-Петербург, 1999. С. 35–48; Його ж. Гнездово в системе связей Среднего Поднепровья IX–X вв. *Гнездово: 125 лет исследования памятника* [Труды ГИМ. Вып. 124]. Москва, 2001. С. 121–125; Його ж. Скандинавские древности и топография Киева "дружинного периода". *Ruthenica.* Т. 2. Киев, 2003. С. 26–52; Його ж. Скандинавські артефакти Південно-Західної Русі. *Стародавній Іскоростень і слов'янські гради VIII–X ст.* Київ, 2004. С. 87–105; Його ж. Скандинавський імпорт бронзи в Южну Русь. *Двґнеслово: Збірка праць на пошану дійсного члена НАН України П. П. Толочка. З нагоди його 70-річчя.* Київ, 2008. С. 112–117.
- ⁴ Крузе Ф. О происхождении Рюрика. *Журнал Министерства Народного Просвещения.* 1836. № 1. Январь. С. 43–73; *Thomsen V. Ancient Russia and Scandinavia and Origin of the Russian State.* Oxford–London, 1877; Грушевський М. *Історія України-Руси.* Т. 1. Київ, 1913. 655 с; *Беляев Н. Т. Рорик Ютландский и Рюрик Начальной Летописи.* *Seminarium Kondakowinum.* Т. 3. Praha, 1929. С. 215–270; Мошин А. Варяго-русский вопрос. *Slavia.* Т. 10. 1931. С. 109–136, 343–379; Ловмянский Г. Рорик фрисландский и Рюрик новгородский. *Скандинавский сборник.* Вып. 7. 1963. С. 221–249; Його ж. Русь и норманны. Москва, 1985. С. 127; Рыдзевская Е. Древняя Русь и Скандинавия в X – первой половине XIII века. Москва, 1978. С. 166–168; Рыбаков Б. Киевская Русь русскія княжества XII–XIII вв. Москва, 1982. С. 286; Фроянов И. Исторические реалии в летописном сказании о призвании варягов. *Вопросы истории.* 1991. № 6. С. 3–15; Свердлов М. Rorik (Hroekr) i Gordum. *Восточная Европа в древности и средневековье. Чтения памяти В. Т. Паушто.* Москва, 1994. С. 36–40; Войтович Л. Генеалогія династій Рюриковичів та Гедиміновичів / Відп. ред. Я. Ісаевич. Київ, 1992. 199 с; Його ж. Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.): Склад, суспільна та політична роль. *Історико-генеалогічне дослідження.* Львів, 2000. 649 с; Його ж. Княжа доба на Русі: портрети еліти. Біла Церква, 2006. 784 с; Його ж. Рюрик: легенди и действительность. *Исследования по Русской истории и культуре: Сб. статей к 70-летию профессора И. Я. Фроянова.* Москва, 2006. С. 111–121; Войтович Л., Целуйко О. Правлячі династії Європи. Біла Церква, 2008. 464 с.; Його ж. Вікінги у Центрально-Східній Європі: загадки Ладоги і Пліснеська. *Археологічні дослідження Львівського університету.* Вип. 12. 2009. С. 79–101; Його ж. Загадки вікінгів: Ладога і Пліснеськ. *Продовження дискусії на межі XX і XXI століть. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. *Збірник наукових праць.* Вип. 20. Actis testantibus. Ювілейний збірник на пошану Леонтія Войтовича. Львів, Інститут українознавства імені І. Крип'якевича, 2011. С. 142–188; Його ж. Походження династії Рюриковичів: нові штрихи до старих суперечок. *Вісник Львівського університету. Серія історична.* Вип. 48. Львів, 2013. С. 3–35; Його ж. Князь Рюрик (Славетні постаті середньовіччя). Біла Церква, 2014. 120 с.; Прицак О. Походження Русі. Стародавні скандинавські джерела (крім ісландських саг). Т. 1. Київ, 1997. 1080 с; Франклин С., Шепард Д. *Начало Руси (750–1200).* Санкт-Петербург, 2000. 624 с; Лебедев Г. *Эпоха викингов в Северной Европе.* Санкт-Петербург, 2005. 658 с; Сахаров А. Рюрик, варяги и судьбы российской государственности. *Сборник Русского исторического общества.* Т. 8. (156). Антинорманизм. Москва, 2003. С. 9–17; Чернов А. В старой Ладоге найден герб Рюрика? *Интернетресурс:* www.chernov-trezin.com

дискусійним питанням, яке привернуло увагу вітчизняних дослідників є локалізація Руського каганату, про який збереглось повідомлення у Бертинських анналах⁵. Видатний історик української діаспори Омелян Прицак навіть висунув гіпотезу про хазарське походження Русі⁶. Ми з цим не погоджуємось, адже археологічні знахідки Києва свідчать про протилежні речі – хазарського елементу на нижніх горизонтах столиці не має, однак напрацювання Прицака дали новий поштовх для досліджень Русі. Значна кількість істориків схиляється до думки, що каганат існував на теренах Середнього Подніпров'я, тобто його центром була аж ніяк не Стара Ладога, як стверджують зараз російські дослідники⁷.

Значне місце у сучасній російській історіографії теж посідає дискусія про утворення Русі, яка базується на засадах радянського анти норманізму, і нових аргументів у суперечку не додає. Проте є напрями дослідження, які базуються на вивченні суспільства вікінгів, їхньої культури, проводячи паралелі із Західною Європою, і тут можна виділити напрацювання Гліба Лебедева⁸, Олени Мельникової⁹ та Арона Гуревича¹⁰, які здійснили вагомий внесок у вивчення епохи вікінгів. Оригінальні висновки зробила О. Мельникова, яка висунула теорію договорів з норманами на протигагу їхнім завоюванням, однак не розвинула її далі.

narod.ru/GerbRurika.htm; Пчелов Е. Рюрик. Москва, 2010. 336 с; Його ж. Был ли древнерусский Рюрик Рориком ютландским? *Вопросы истории*. 2012. № 10. С. 97–109; Гедеонов С. Варяги и Русь. Москва, 2011. 354 с; Повесть временных лет. Пер. с древнерусского Д. С. Лихачева, О. В. Творогова. Комментар. А. Г. Боброва, С. Л. Николаева, А. Ю. Чернова при участии А. М. Введенского и Л. В. Войтовича. Санкт-Петербург, 2012. 512 с.

⁵ 839 року до Людовика прибуло посольство візантійського імператора Теофіла, який “надіслав також... деяких людей, які стверджують, що вони, тобто народ їх, називається Рос (Rhos); король (rex) їх, якого звать каганом (chacanus), направив їх до нього (Теофіла), як вони запевняли, заради дружби. Він (Теофіл) просив..., щоб милістю імператора і за його допомоги вони отримали можливість крізь його імперію безпечно повернутися на батьківщину, бо шлях, яким вони прибули до Константинополя прямує землями варварськими і у своїй надзвичайній дикості винятково лютих народів, і він не бажав, щоб вони повертались цим шляхом, аби не наражались за нагоди на яку-небудь небезпеку. Ретельно розслідувавши цілі їхнього прибуття, імператор дізнався, що вони походять з народу шведів (Sueones), і, вважаючи їх радше розвідниками і в тій країні і в нашій, ніж послами дружби, вирішив про себе затримати їх до тих пір, доки не вдасться достеменно дізнатися, чи з'явилися вони з щирими намірами, чи ні. Про це він не оминув... повідомити Теофілові, а також про те, що з любові до нього прийняв їх ласкаво і що, якщо вони виявляться гідними довіри, він відпустить їх, надав можливість безпечного повернення на батьківщину і допомогу; якщо ж ні, то з нашими послами відправить їх перед його (Теофіла) очі, аби той сам вирішив, як з ними слід вчинити” (Ann. Bert., а. 839. Р. 30–31.)

⁶ Голб Н., Прицак О. Хазарско-еврейские документы X в. Научная редакция, послесловие и комментарии В. Петрухина. Москва-Иерусалим, 1997. 259 с.

⁷ Див хоча б: Галкина Е. С. Тайны русского каганата. Москва, 2002. 432 с.

⁸ Лебедев Г. Эпоха викингов в Северной Европе. Санкт-Петербург, 2005. 658 с.

⁹ Мельникова Е. Скандинавские рунические надписи. Москва, 2001. 254 с. Ее же. Вступления норманнов в дипломатические отношения с Франкской империей. *Historia animata*. Памяти О. И. Варьяш. Под ред. И. И. Варьяш. Москва: Институт всеобщей истории РАН, 2004. Ч. 3. С. 22–38. Ее же. Древняя Русь и Скандинавия. Москва, 2011. 477 с.

¹⁰ Гуревич А. Походы викингов. Москва, 1966. 182 с.

Археологічні розкопки Старої Ладogi пошвавили дискусію в історіографії, тож з'явилoся чимало нових публікацій з даної тематики. Стара Ладoga вже з кінця VIII ст. відігравала значну роль на території Північно-Східної Русі, оскільки була важливим транзитним центром на великому торгівельному шляху, що простягався від Скандинавії до Каспійського моря, а згодом на “шляху із варяг у греки”. Отже, завдяки вигідному географічному розташуванню поселення швидко та успішно розвивалося і багатіло, тож не дивно, що багатства Ладogi привернули увагу вікінгів. Археологічні знахідки свідчать, що скандинавський елемент був присутній у поселенні майже від початку його існування, що визнають навіть антинорманісти, але намагаються применшити роль скандинавів у міському житті¹¹.

Зарубіжна історіографія репрезентована численними загальними працями про експансію вікінгів у Європу, однак досі не має цілісного дослідження, присвяченого військово-політичній діяльності Скульдунгів¹² Представники відомих наукових шкіл Кембриджського, Гайдельберзького, Ельського та Гарвардського університетів, досліджували лише окремі аспекти політики кількох найвідоміших представників Скульдунгів у контексті їхніх походів. Значний інтерес викликає розвиток торгівельних шляхів у Північно-Східній Європі, і тут варто відзначити ґрунтовне дослідження Д. Кірбі та М. Хінканена “Балтика та Північне море”¹³, а також Владислава Дучка “Русь вікінгів”¹⁴, де

¹¹ Давидан О. К вопросу о контактах древней Ладogi со Скандинавией. *Скандинавский сборник XVI*. Таллин, 1971; Кирпичников А., Лебедев Г. и др. Русско-скандинавские связи в эпоху образования Древнерусского государства (IX–XI вв.). *Scando-Slavica*. Т. 24. С. 64–89; Кирпичников А., Лебедев Г. и др. Русско-скандинавские связи эпохи образования Киевского на современном этапе археологического изучения. *Краткие сообщения Ин-та Истории материальной культуры*. Вып. 160. 1980. С. 27; Петрухин В. Призвание варягов: историко-археологический контекст. *Древнейшие государства на территории Восточной Европы*. 2005. Москва, 2005. С. 33–46.

¹² Див: Зимек Р. Викинги: миф и эпоха. Средневековая концепция эпохи викингов. *Древнейшие государства Восточной Европы. Восточная и Северная Европа в средневековье*. Москва, 2001. С. 9–25; Диллон М., Чедвик Н. Кельтские королевства. Пер с англ. С.В.Иванов. Санкт-Петербург: Евразия, 2002. 512 с.; Джаксон Т. Н. Русь глазами средневековых скандинавов. *Мир Истории*. 2002. № 4–5. С. 48–58; Hudson B. T. Viking Pirates and Christian Princes: Dynasty, religion and Empire in the North Atlantic. Oxford Oxford University Press, 2005. 278 p.; Лебедев Г. С. Эпоха викингов в Северной Европе и на Руси. Санкт-Петербург: Евразия, 2005. 640 с.; Downham C. Viking Kings of Britain and Ireland: The dynasty of Ivarr to A.D. 1014. Edinburgh-London: Dunedin Academic Press, 2008. 338 p.; Idem. “Hiberno-Norwegians” and “Anglo-Danes”: anachronistic ethnicities and Viking-Age England // *Medieval Scandinavia*. 2009. Vol. 19. P. 139–169; Мельникова Е. А. Древняя Русь и Скандинавия. Избранные труды. Москва: Университет Дмитрия Пожарского, 2011. 476 с.; Holman K. The Northern Conquest: Vikings in Britain and Ireland. Oxford: signal Book, 2012. 288 p.; Somerville A., McDonald R. A. The viking Age: A Readings in Medieval civilization and culture. University of Toronto Press, 2014. 528 p.; Carroll J., Harrison S.H., Williams G. The Vikings in Britain and Ireland. London: British Museum Press, 2014. 144 p.; Viking Worlds: Things, spaces and movement. Ed. M.Eriksen, U.Pedersen, B.rundberget, I.Axelsen, H.Berg. Oxford: Oxbow, 2014. 557 p.

¹³ Kirby D. The Baltic and the North Seas. London: Routledge, 2000. 353 p.

¹⁴ Duczko W. Viking Rus: studies preference of Scandinavians in the Eastern Europe. Leiden, 2004. 308 p.

завдяки комплексному підходу висвітлені важливі аспекти політики Скьольдунгів у Балтійському регіоні, зокрема маловідомі сторінки взаємовідносин між прийшлими вікінгами та місцевим населенням.

Серед останні досліджень помітно виділяється новими підходами у вивченні проблеми монографія істориків Кембриджського університету Раймона Орама та Анджело Форте “Імперія вікінгів”. Автори пропонують розглядати усю політику вікінгів, крізь призму їхнього бажання створити єдину гігантську імперію, що зрештою втілилась Канутом Великим (згодом і Кальмарською унією – прим.авт.). Проте зв’язки Скьольдунгів тут розкрито фрагментарно і неповно, переважно у контексті експансії вікінгів у Європу. Значно більше уваги присвячено особі Канута Великого, який зумів створити власну імперію.¹⁵

Новий методологічний підхід запропонував історик Єльського університету Андерс Вінрот у своїй праці «Перетворення Скандинавії». Дослідник розглядає проблему цілісно, не розділяючи її на різні країни, таким чином представивши цілісну картину взаємозв’язків, що виникли внаслідок впливу вікінгів¹⁶ Однак А. Вінрот більше зосереджує увагу на зовнішньополітичних зв’язках, а його причини завоювальницьких походів збігаються із тими, які назвав відомий французький історик Марк Блок.

Нові археологічні знахідки, дослідження джерел, пожвавили дискусію у західноєвропейській історіографії, результатом чого стали численні праці. Серед них варто відзначити ті, які висвітлюють діяльність одного із найвідоміших морських конунгів Рагнара Лодброка, походження якого настільки туманне, що деякі історики вважають його звичайною вигадкою хроністів¹⁷. Сучасні дослідження дозволяють надійно пов’язати його із династією Скьольдунгів, адже тоді б його сини не змогли заснувати власні королівські династії в Ірландії, що переконливо довела у своїй монографії англійська дослідниця Елізабет Роу¹⁸. Однак вона критично ставиться до саг, вважаючи їх занадто суперечливим та неповним джерелом.

Деякий інший напрям досліджень розвивав ірландський вчений Рорі Мактурк – він більше уваги приділив синам Рагнара Лодброка та їхній політиці в Ірландії, а також детально вивчив “Аннали ірландських королів”¹⁹. “Сага про Рагнара Лодброка та його синів” детально вивчив Бен Вагоннер. Історик на основі широкої джерельної бази ретельно дослідив особу Рагнара Лодброка, і склав його родовід. Згідно із “Сагою про Рагнара Лодброка”, її головний герой є сином короля Данії Сігурда

¹⁵ Forte A. Viking Empires. Cambridge : Cambridge University Press, 2007. 462 p.

¹⁶ Winroth A. The conversion of Scandinavia. Vikings, merchants and missionaries in the remaking of Northern Europe. London: Yale University Press, 2012. 238 p.

¹⁷ Гвин Джонс. Викинги. Потомки Одина и Тора. Москва: "Центрполиграф", 2004.

¹⁸ Rowe Elizabeth Ashman. Vikings in the West. The Legend of Ragnarr Loðbrók and His Sons. Wien, 2012. 310 p.

¹⁹ McTurk R. RagnarrLoðbrók in the Irish annals. *Proceeding of the Viking Congress Dublin 15 – 21 August 1973*. Dundalk: Viking Society for Northern Research, 1976. P. 93–124; Ibid. *Studies in Ragnars Saga Loðbrókar and its Major Scandinaviam Analouques*. Oxford, 1979. P. 275.

Рінга, який був сином Ауд Багатої, дочки Івара Широкої Обійми, а отже належав до бічної гілки династії Скульдунгів²⁰.

Дуже мало уваги західноєвропейські історики приділяють взаємовідносинам Скульдунгів та ще однієї могутньої династії Каролінгів. У розвідках, де розповідається про історію імперії Карла Великого, про взаємовідносини із північними сусідами згадано коротко і побіжно, у контексті Саксонських воєн та військових походів вікінгів на землі Каролінгів²¹.

Помітним явищем історіографії проблеми стала колективна праця “Світ вікінгів”, у якій опубліковано не лише нові дослідження з розвитку військової справи, політики, культури, та суспільства скандинавів, а й бібліографію до кожного розділу. Так, Б. Амбросіані розкрив історію Бірки, доповнивши дослідження Хольгера Арбмана своїми порівняннями фризської кераміки. Долучився до колективної монографії вже згадуваний Ф. Андрощук, опублікувавши статтю про експансію вікінгів у Східну Європу. Історик доповнив новими археологічними даними свої висновки щодо скандинавської присутності на Русі. Стефан Брінк, відомий вчений-скандинавіст університету Упсали, розкрив особливості експансії вікінгів у Західну Європу. Він провів паралелі із їхніми походами на Схід, і довів, що лише завдяки сильнішій владі Каролінгів та внутрішніх міжусобицях, представники династії Скульдунгів залишилися васалами, а не заснували власні держави²².

З наведеного короткого огляду історіографії проблеми видно, що військово-політична діяльність династії Скульдунгів вивчена досить фрагментарно у контексті загальних експансіоністських планів вікінгів у Європі. Нові комплексні дослідження династичних зв'язків Скульдунгів, їх військових успіхів, успішного контролю над торгівельними шляхами, зможуть заповнити прогалини не лише у історії України, а й Європи. Крім того, практично не розробленим є напрямок впливу вікінгів на розвиток військової справи.

²⁰ Waggoner Ben. *The Sagas of Ragnar Lodbrok*. 350 p.

²¹ Тейс Л. Наследие Каролингов. Москва, 1993. 272 с.; Hodges R., Whitehouse D. Mohammed, Charlemagne and the Origins of Europe. *Archaeology and the Pirene Thesis*. Oxford, 1983. 546 p.; Hudson B. T. *Viking Pirates and Christian Princes: Dynasty, religion and Empire in the North Atlantic*. Oxford University Press, 2005. 278 p.; Sawyer. P. H. *Kings and Vikings*. New York: Routledge, 1992. 192 p.; Somerville A., McDonald R.A. *The viking Age: A Readings in Medieval civilization and culture*. University of Toronto Press, 2014. 528 p.

²² *The Viking World*. London, 2008. 757 p.

Наталя Райтаровська. УКРАЇНСЬКА ТА ЗАРУБІЖНА ІСТОРИОГРАФІЯ ПРО ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНУ ДІЯЛЬНІСТЬ СΚЬΟΛЬДУНГІВ У ЄВРОПІ.

У даній статті подається короткий огляд історіографії досліджуваного питання. Проаналізовано найважливіші праці із дискусійних проблем дослідження, показано білі плями у дослідженнях та окреслено перспективні напрями подальших студій.

Ключові слова: Сκьольдунги, вікінги, історіографія, Русь, Рагнар Лодброк, військові походи

Natalja RAJTAROVSKA. UKRAINIAN AND FOREIGN HISTORIOGRAPHY ON THE MILITARY-POLITICAL ACTIVITY SKJOLDUNG IN EUROPE

This article gives a brief overview of the historiography of the question under study. Analyzes the most important works of the controversial problems of the thesis, showing whites pots in the research and but perspective derections of further studios are outlined.

Keywords: Skjoldung, Vikings, historiography, Rus', Ragnar Lothbrok, military campaigns